

ИСТОРИЯ

УДК 008+94 (315:394)

DOI 10.58649/1694-8033-2023-1(113)-90-95

Ма Баошин

Түндүк-батыш педагогика университети

Ма Баосин

Северо-Западный педагогический университет

Ma Baoxing

Northwestern Pedagogical University

БАЙЫРКЫ КЫТАЙ-АРАБ БАЙЛАНЫШЫНЫН МОДЕЛДЕРИ ЖӨНҮНДӨ ТАЛДОО АНАЛИЗ ДРЕВНЕЙ КИТАЙСКО-АРАБСКОЙ МОДЕЛИ КОММУНИКАЦИИ ANALYSIS OF THE ANCIENT SINO-ARAB COMMUNICATION PATTERN

Аннотация: Бул макалада байыркы кездеги Кытай менен Араб цивилизацияларынын ортосундагы алмашуунун негизги үлгүлөрү талкууланып, Араб цивилизациясы менен Кытай цивилизациясынын ортосундагы тарыхый байланыштарына жана таасирлерине кайрадан сереп салат. Бул изилдөө күнүбүздөгү Араб-Кытай алмашуу практикасы үчүн эрежелүү жол нускоо менен камсыз кылат, Ошондой эле "Бир Жол Бир Алкак" демилгесинин маанилүүлүгүн жана практикалык маанисин тереңдеп түшүндүрүүгө аракет жасайт. Окшобогон маданияттар арасындагы ынак байланыштын түзүлүп кайчылыктын азайып, социалдык прогрес жана цивилизациялар ортосундагы диалогдордун жылышташы үчүн себин тийгизип, Кытай маданиятынын "плюралисттик синтези"нин моюндалып жана алдына жүрүшү үчүн белгилүү изденүүлөрдү жүргүзүп адамзат үчүн биргелешкен келечеги бар коомду куруу теориясы үчүн изденүү жүргүзүмөк.

Аннотация: В статье рассматриваются основные способы обмена между древним Китаем и арабскими цивилизациями, которые должны придавать значение исторической связи и влиянию между арабской цивилизацией и китайской цивилизацией, а также регулярное просвещение, которое может быть использовано для справки в практике китайско-арабских обменов сегодня, чтобы в дальнейшем понять и понять важность и практическое значение «Пояса и пути», направленного на достижение гармоничных обменов между различными цивилизациями, снижение возможности конфликтов между гетерогенными цивилизационными системами, содействие социальному прогрессу и цивилизационному диалогу, а также признание и усиление «плюралистического синтеза» китайской культуры. Чтобы способствовать реализации сообщества с общим будущим для человечества.

Annotation: This paper discusses the main modes of communication between China and Arab in ancient times. Valuing the historical links and influences, and providing regularity enlightenment for communication practice between Arab and Chinese civilizations so as to achieve further awareness and understanding the importance and practical significance of the "Belt and Road". It aims to achieve harmonious interaction among different civilizations reduce the likelihood of conflict between heterogeneous civilizations and can promote social progress and dialogue among civilizations. The "pluralistic synthesis" of Chinese culture has been recognized and enhanced, thus contributing to the realization of a community with a shared future for mankind.

Негизги сөздөр: Кытай, Араб, алмашуу, модел, талдоо

Ключевые слова: Китай, Аравия, обмен, модель, разведка

Keywords: China, Arabia, exchange, model, exploration

I Кытай-Араб байланышынын байыркы моделдери

Кытай цивилизациясы жана Араб цивилизациясынын узак тарыхы бар болуп, бул эки өлкө атайылап же максатсыз ар кандай формадагы жана аркандай мазмундагы маданият алмашууларды жүргүзүшкөн. Жибек жолу байыркы Кытай менен чет өлкөлөрдүн ортосундагы транспорттук, соода жана маданият алмашуунун типтүү үлгүлөрүнүн бири катары байыркы чыгыш менен батыштын изоляциядан чыгып, тышкы дүйнөө үчүн ачык жана дүйнөгө кароо рухун жана үлгүсүн чагылдырган. Кытай-Араб алмашууларынын бүт тарыхына карасак, тынчтык алмашуулар негизги аспекти болуп саналган, жана эки тарапта эч качан принцип айырмачылыктары болгон эмес. Кытай менен Арабтын экономикалык, соода жана гуманитардык чөйрөлөрдөгү алмашуулары эки тараптын цивилизацияларына, атүгүл башка өлкөлөрдүн жана региондордун цивилизацияларына да чоң таасир тийгизген. Байыркы Кытай-Араб алмашуулары тек жөн гана бир бөлүк тарых болбостон, ал бир текшерүүдөн иргелип өтүп сакталып калган маданияттык салт болуп саналат. Себеп натыйжа байланышын аныктап, салтты тыянактап келечекке көз чаптырып, маданиятты өнүктүрүү процессинде биз бай өзгөчө мазмунду камтышы керек болгон тарыхтын чокусун көрүшүбүз керек, жана татаал макроскопиялык активдүү түшүнүү менен гана анын артында турган маданияттык түшүнүктөрдү, баалуулуктарды же тиешелүү методологияларын түшүнүү алабыз.

1. Саясий дипломатиясы

Таң династиясынын тушунда Арабдардын Улуу Аббасий династиясы тарабынан Кытайга жөнөтүлгөн элчилердин жалаң документтерде катыреленгени отуз жетиге жеткен. Жалаң Кайюань жана Тяньбао жылдарында гана Улуу Аббасид династиясы элчилери Кытайга 18 жолу келишкен. «Цы Фу Юан Гүй (册府元龟, китептердин нагызы)» деген китептин маалыматы бойунча Тан династиясы бул элчилерге чоң маани бергени, артыкчылыктуу мамиле кылганы жана сарай кызматтарын бергени жазылган. Араб элчилери Кытай өкмөтүнө диптерокарп, барыс жана атактуу Араб жылкысы сыяктуу жергиликтүү түшүмдөрдү беришкен. Соң-Ляо мезгилинде Кытай-Араб мамилелери андан ары өнүгүп өкмөт Таң династиясы сыяктуу эле марттык менен сыйлык берген. Ошондой эле трибуна төлөнүүчү товарлар маршрут боюнча коммерциялык салыктардан бошотулгандыгы маалымдалат. «Ляо тарыхы» маалыматы боюнча, 1020-жылы Араб падышалары урмат көрсөтүү үчүн Ляо падышалыгына элчилерди жиберип пилдерди жана жергиликтүү өзгөчө продуктыларды жөнөтүшкөн. Кийинки жылы Араб падышасы да элчилерди жиберип куда сөөк болууну суранып улуу Араб падышалыгы жана Ляодинастиясынын бийлөөчү тобундагылар өз ара үйлөнгөн Монгол Юань династиясы мезгилинде Арабиядан жана башка жерлерден келген көптөгөн адамдар бар болуп, алар провинцияларда жана аймактарда эркин жашай алган соодагерлерди, жоокерлерди жана усталарды, ошондой эле эксперттерди, окумуштууларды жана жогорку класстагы адамдарды камтыган. Кытайга келген Арабдар акырындык менен өздөрүн Кытайлык деп эсептешкен; Бул Тан жана Соң династияларында Кытайга келген Арабдардан айырмаланган эки өзгөчөлүк ошондой эле Кытай-Араб мамилелеринин салыштырмалуу жакын белгиси болуп саналат[1]. Минг династиясы түзүлгөндөн кийин Мин Тайзу тышкы мамилелерде күчтүү улуттук күчкө таянып,

жумшактык саясатын ишке ашырып, Кытайга көп сандаган Араб жана башка элчилерди тарткан. Толук эмес статистикага ылайык, Минг династиясынын учурунда Араб өлкөлөрү Кытайга 40 же андан көп жолу элчилерди жиберешкен болуп мунун кээ бирлери алыскы Африкадагы Араб өлкөлөрүнөн да келген. Минг династиясынын акыркы жылдарында Хонву деңизге тыюу салуу саясатын катуу ишке ашырып, "бөтөн элдердин элчилери көптөн бери ордого келбеди" деп айткан, ал эми Мин династиясынан Миң чыңзу Жулү Зу кандык тактыга келгенден кийин Кытай менен Араб жана башка Азия жана Африка өлкөлөрүнүн ортосундагы дипломатиялык мамилелерди калыбына келтирүү, кадыр-баркын кайрадан орнотуу максатында, Чжэн Хэ деген кишини батышка жети жолу жиберген. Трибуналар түрүндөгү расмий саясий алмашууларды байыркы убактагы Кытай-Араб алмашууларынын негизги формасы деп айтууга болот.

2. Бизнес алмашуулары

Грек жана Рим доорунда Арабдар арачы ролду ойноп, Кытай продуктарын Батышка экспорттоого мүмкүндүк беришкен. Тан династиясынан тартып, социалдык өндүрүмдүүлүктүн прогресси жана ачык тышкы саясатынын таасири астында Кытай менен Араб өлкөлөрүнүн ортосундагы коммерциялык алмашуулары көп болгон. Араб соодагерлери трибуналык элчилердин атына урмат көрсөтүшүп, Кытай императорлору бирдей нарктуу же жогору баадагы товарларды кайтарып беришкен да ошол эле учурда Араб соодагерлери жана Кытай соодагерлери бири-биринин товарларын эркин сата алышкан болсо да бул соода түрү мурункудай туруктуу болбогон жана көп учурда улуттук саясаттын жана жагдайлардын өзгөрүүлөрүнөн улам өзгөрүп турган[2]. Тан императору Шуанзон кезинде ал Гуанчжоуда Кытайга Арабиядан жана башка жерлерден келген чет өлкөлүк бизнесмендерди башкарууга жооптуу шаар элчилигин түзө баштап, Гуанчжоудан кийин Куанчжоу, Нинбо жана Янчжоу шаар элчилерин түзүштү. Мындан тышкары, Тан өкмөтүнүн бир катар стабилизациялары бар болгон болуп, анын максаты Араб соодагерлеринин кызыкчылыктарын коргоо, сооданын мыйзамдуулугун камсыз кылуу жана чет өлкөлүк бизнесмендерди тартуу болгон. Натыйжада, Гуанчжоу жана Янчжоу сыяктуу түштүк-чыгыш жээктеги аймактар Тан династиясында эл аралык соода борбору болуп калган. Араб саякатчысы Ибн Баттута бир жолу өзүнүн сайакат жазмаларында Куанчжоуну дүйнөнүн улуу порту, ал тургай, дүйнөнүн ири деңиз портторунун бири болуп саналат деп мактаган. Соода эки тараптуу же ал тургай көп багыттуу болуп эле калбай, жана анын күчтүү улуттук күчүнөн улам Кытайдын кеме куруу жана навигация технологиясы жогорку деңгээлге жетип, Кытай соодагерлери да узак сайакаттап соода үчүн Араб аймактарына барган. Суң династиясынын тушунда, өкмөт кирешени көбөйтүү максатында чет өлкөлүк соодагерлердин Кытайда соода жүргүзүүгө жана чет өлкөлүк сооданы жигердүү өнүктүрүүгө үндөгөн. Суң династиясында компастын колдонулуусу чет өлкөлүк транспортту өнүктүрүүгө, Кытай менен Арабтын ортосунда сооданын ар кандай формаларын жүргүзүүгө көмөгү тийген. Суң династиясынын өкмөтү Арабиядан жана башка жерлерден келген чет өлкөлүк бизнесмендерди туура башкаруу максатында Гуанчжоу, Минчжоу (Ниң бо), Ханчжоу, Куанчжоу жана башка жерлерди эл аралык порт кылып жана бул жерлерде шаар кеңселерин түзүшкөн. Суң династиясы өкмөтү чет өлкөлүк бизнесмендер үчүн коргоо, артыкчылыктуу мамиле жана сыйлык саясатын ишке ашырып, шаардын гүлдөшүнө татыктуу салым кошкон Араб соодагерлерине бийликтен сыйлык катары ыйгарган. Суң династиясынын тушунда шаардын кирешеси мамлекеттик кирешенин бештен бир бөлүгүн түзүп өкмөт үчүн маанилүү киреше булагы болуп калган[3]. Юань династиясы учурунда империянын улуу биригүүсү жагымдуу саясий шарттарды

камсыз кылып, деңиз жана жер транспортунун ыңгайлуулугу алыскы сооданы андан ары өнүктүргөн. Юань династиясы Сун династиясынын шаар башчыларын орнотуу системасына мурастык кылып жана ошол негизинде кемелерге байланыштуу жарлык түзгөн.

3. Маданият алмашуулары

Кытай-Араб алмашууларында, расмий саясий деңгээлдеги алмашуулардан тышкары дагы ел арасындагы алмашуулар бир эле учурда жүргүзүлгөн. Тан династиясынын тушунда көптөгөн Арабдар Кытайга атайын сапар менен барышкан. Кытайга саякаттаган Арабдар Кытайда көргөндөрү жана уккандары жөнүндө китептерди жазышкан. Бул китептер, эки тараптын ортосундагы алмашуу үчүн баалуу тарыхый материал болуп калган. Мисалы, Тан династиясы учурунда Кытайга келген араб соодагерлеринин байкоолорунун негизинде жазылган «Кытайдагы жана Индиядагы байкоолор жана окуялардан кыскача байандама». Бул Кытайдагы жагдай жөнүндө билдирүү жана Кытай менен Арабдардын ортосундагы достукту мактоо үчүн араб тилиндеги биринчи жолу жазылган чыгарма болуп саналат. Ошол учурда Арабияга саякаттаган кытайлар да болгон, мисалы, Танрос согушунда туткундалып кеткен Дю Хуан көптөгөн Араб аймактарына саякаттап, «Сапар эстелиги» деген китебин жазган. Бул Кытайдын ислам Араб маданиятын терең изилдөөсүн жана түшүнүшүн ошондой эле эки тараптын ортосундагы цивилизациялык алмашууларын тереңдеткен. Сун династиясында пайда болгон белгилүү туристтик анекдотторго Арабиянын жана башка өлкөлөрдүн каада-салттары менен тоо дарыяларына байланыштуу болгон «Лингвай Дай Да» (岭外代答) жана «Бөтөн элдер баяны» деген китептер кирет. Бул мезгилдердеги Кытайды тааныштырган репрезентативдик чыгарма болсо Идрисидин география китеби болуп, анын ичинде Кытай жөнүндө көптөгөн билдирүүлөр бар. Юань мезгилинде Кытай-Араб мамилелери жакын болуп жана ошондой эле атактуу саякатчылардан Ван Дайуан менен Ибн Баттутага тиешелүү академиялык чыгармалардан «Шима-е-шири» жана «Ибн Баттута саякаттары» сыйактуулар Кытай менен Марокко ортосундагы тарыхый "өз ара сапарын" ишке ашыруу менен бирге дагы Кытай-Араб достук мамилелерин тарыхын күбөлөндүргөн. Миң династиясына чейин Чжэн Хэ батышка сапарлаганда аны менен бирге барган курдаштары Ма Хуан, Фей Син жана Гоң Чжэнь сыйактуулар чет өлкөдө көргөнүнө негиз жазган «Йиңйа Шэңлан» жана «Сингча Шэңлан» жана «Батыштагы бөтөн элдердин баяны» китептерде Араб өлкөлөрүнүн табигый жана гуманытардык шарттары жазылган. Ал эми Чжэн Хэ Кытайдын деңиз географиясынын биринчи картасы болгон Чжэн Хэ Навигация диаграммасын сызып чыккан. Анын саякаттарынын натыйжасында жазылган. Чыгармалар Кытай-Араб алмашууларынын, маанилүү документтердин жана Кытай-Араб мамилелерин камтыган баалуу тарыхый материалдардын жана эл аралык алмашуулардын күбөлөрүнүн далили болуп калган.

4. Цивилизациялар ортосундагы диалог жана алмашуулар

Кытай жана Араб маданияттары Чыгыш маданияттарына да таандык болуп эле калбай маданият системасынын башында рухий жана маданияттык түшүнүктөрдө кээ бир жалпылыктар да бар. Миң династиясынын аягында жана Циң династиясынын башталышында кытайлык белгилүү мусулман окумуштууларынын тобу ислам окууларын Кытай салттуу маданияты менен бириктирип, космологиянын, баалуулуктардын жана этиканын негизги деңгээлинде Кытай цивилизациясы менен ислам цивилизациясынын ортосундагы байланышты жана интеграцияны издешкен. Бул аракет терең алмашуунун бир түрү болуп, Цивилизациялык өз ара иштешүүнүн аң - сезимдүү көрсөтүлүшү, ошондой эле учурдагы цивилизациялык алмашуулар жана диалогдор үчүн маанилүү жумуш катары

сүрөттөлүшү мүмкүн. Кытай байыркы цивилизация болуп анын кенен жана терең маданияты бар. Ошондуктан Интеллигенциялар жана бюрократтар өзүн-өзү артыкчылык сезимин өрчүтүп, алардын терең космология, баалуулуктар жана этика жагынан чет өлкөлүк цивилизацияларды кабыл алуусу кыйынга турат. Миң жана Циң династияларынын мусулман окумуштуулары эки цивилизация менен байланышууга жана "таң калыштуу шек саноолорду жоюу, кызыктай шек саноолорду чечүү, классиканы калкан кармап, ошол эле сылыктыкка кайтуу" ну интеграциялоого аракет кылуу үчүн өздөрүнүн кош идентификаторлорун жана академиялык жөндөмдүүлүктөрүн аяшкан эмес. Бул ошол учурда кээ бир окумуштуулардын жана бюрократтардын оң жооп кайтарышына себеп болгон аракет заманбап окумуштууларга Кытай жана Араб цивилизацияларынын байланышын жана интеграциясын ийгиликтүү уландырганынын жакшы үлгүсү боло алат.

II Кытай менен Арабтын ортосундагы байыркы өз ара алмашуу моделинин жол нускоосу жана ой жүгүртүү Байыркы убактагы Кытай-Араб алмашууларынын тарыхы Хань династиясында башталгандан тартып Миң династиясынын аягында жаңы бир баскычка кирип эки тараптын ортосундагы мамилелер мейли расмий деңгээлдеги "трибуна" жана ага байланыштуу "трибуна" соодасы болобу, же өкмөттүк эмес деңгээлдеки экономикалык соода алмашуулары, же академиялык саякат сапарлары болсун, Кытай-Араб достук мамилелери баардыгында эле ар тараптуу жол менен өнүккөн. Таң династиясынан кийин Кытай династияларынын баары бул достук жана толуктоочу мамилелерди өнүктүрүүнү улантып, Арабдарды башкаруу жана камкордук көрсөтүү боюнча системалар менен саясаттарды түзүп, эки тарап бири - бирине жакын байланышта болгон. Кытай-Араб алмашуулары Миң жана Циң династияларына чейин өз ара иштешүүнүн үстүртөн формасынан Кытай цивилизациясы менен Ислам Араб цивилизациясынын ортосундагы жалпылыктарды теренирээк деңгээлге чейин өрчүтүүгө өткөн. Ошол эле учурда айырмачылыктардан баш тартпастан, акылга сыярлык түшүндүрмөлөрдү жана интерпретацияларды беришип, достук алмашуулардын бирдей жана чынчыл менталитетин ачык билдиришкен. Байыркы Кытай-Араб байланыш үлгүсүнөн карасак, атап айтканда, дипломатиялык чөйрө – бул байыркы алмашуу үлгүсүнүн уланышы жана өнүгүүсү, жана маданияттын прекурсору, экономикалык жана соода алмашуулардын пайдубалы, ошондой эле социалдык топтордун, өкмөттүк эмес уюмдардын жана элдин жеке жактарынын кеңири массалардын негизинин күч-кубаты болуп эсептелинет. Байыркы Кытай-Араб өз ара байланыш жолдорунан көз чаптырсак, эки түрдүү жол бар: расмий өкүмөттүк жана өкмөттүк эмес. Алардын арасында өкүмөт негизги катышуучу болот. Мисалы, Хань Вуди болсо Чжан Цяньды Батыш аймактарына жөнөтүп, расмий же өкмөттүк канал болгон "Түндүк-Батыш жибек жолун" түзөт.

III Корутунду

Кытай-Араб достугу миндеген жылдарга созулган алмашуулардын тарыхы, ошондой эле улуу рухту мурастоо тарыхы болуп саналат. Байыркы жибек жолундагы ишкердик саякаттардын агымынан тарта жаңы кылымда биринчи жолу Кытай-Араб саммити ачкан жалпы кызматташтык дооруна чейинки Кытай-Араб достугу Нил суусунун шарпыны сыяк алга илгериледи. Ал эми мындай күчтүн артында болсо адамзат цивилизациясынын ортосундагы достук алмашуулардын "рухий кодекси" турат. Жаңы заманда Кытай-Араб алмашуулары цивилизациялык диалогдун байрагын ыйык тутунуп, өз ара үйрөнүүнү жактап, ошондой эле улуттук маданият каада-салттарында жана учурдагы мезгилде дүйнө менен мамилелешүүнүн оң жолдорунун резонансын изилдөөгө биргелешип умтулуп, салттуу маданияттын инновациялык трансформациялоо жана өнүктүрүү үчүн үзгүлтүксүз

көмөктөшүп, Цивилизациялык алмашуулар ар кандай тоскоолдуктардан жогору турган, Цивилизациялардын ортосундагы өз ара үйрөнүү кагылышуудан жогору турган, бирге жашоо Цивилизациялык өзүн артыкча сезинүүдөн жогору оорунда турган дүйнөлүк цивилизация жашоосун чогуу жаратат. Бул Кытай жана Араб элинин ортосундагы байланыштарды кеңейтип эле калбастан биргелешкен келечекке ээ Кытай-Араб коомчулугун курууга рухий импульс менен камдап жана ел аралык коомдоштукка ар кандай цивилизациялардын ортосундагы "байланыш шыдыр болуу" жана "байланышып биргелешүүнүн" улуу акылмандыгын көрсөтүп, бүгүнкү күндө дүйнөдөгү цивилизациялар ортосундагы алмашууларга жана өз ара үйрөнүүлөргө үлгү көрсөттү.

Колдонулган адабияттар:

1. Гу Пиң: «Кытай-Араб алмашуу үлгүлөрү», Цай Ляңвей түзгөн: «Араб таануу боюнча изилдөөлөр», Инчуань, Нинксия эл басмасы, 2017, 218-бет.
2. Ма Цзинь пиный которгон: «Ибн Баттутанын саякаттары», Инчуань, Нинксия эл басмасы, 1985-жыл.
3. Го Инде: «Кытай жана Араб байланыш тарыхы», Чжан Цзямин которгон, Пекин, Пекин университети басмасы, 2015.
4. Ма Минглианг: «Ислам цивилизациясынын жана Кытай цивилизациясынын өз ара алмашуу тарыхы жана перспективалары», Пекин, Кытай коомдук илимдер басмасы, 2006.